

Lietuvos valdžia Kretingoje pr

Lietuvos Tarybai paskelbus nepriklausomybę ir atkūrus valstybingumą, savivaldos ir centrinę valdžią atstovaujančias institucijas Kretingoje pradėta kurti tik 1918-ųjų pabaigoje. Tačiau realią valdžią Kretingoje įkurtos Lietuvos institucijos įgavo tik kitais metais, kai po 1919 metų įvykių buvo sukurta vykdomoji ir teisminė valdžia, sudarytos sąlygos švietimo, sveikatos apsaugos, politinio ir visuomeninio gyvenimo plėtrai.

Šeimininkavo revoliucinis komitetas

1919 metų pradžioje Kretinga atrodė niūriai: gatvių grindiniai neprižiūrėti, viduryje aikštės stūksojo apleista cerkvė, Kęstučio, Vytauto gatvėse ir prie Turgaus aikštės teberioģsojo 1915 m. sudegusių namų liekanos.

Gatvės tebeturėjo vokiečių duotus vardus: Jorkštrasė, Kionigsštrasė, Kliukštrasė, Kronprincštrasė, Libauerštrasė, Liutcofštrasė, Mērštrasė, Morgenštrasė, Taubenštrasė, Vaserštrasė. Pora gatvių buvo vadinama žemaitiškai: Kartenos uliģe bei Kluonalių uliģe.

Valsčiuose ir apskrityje šeimininkavo revoliucinių socialistų liaudininkų kontroliuojami vargingųjų valstiečių, darbininkų ir darbo ūkininkų tarybų revoliuciniai komitetai ir jų atstovų išrinktas Kretingos apskrities revoliucinis komitetas, vadovaujamas iš bolševikinės Rusijos parvykusio karininko Vlodo Balsio. Komiteto būstinė buvo įsikūrusi Kęstučio gatvėje, buvusiam rusų pasieniečių karinės įgulos name šalia kalvio Augusto Borumo sodybos.

Revoliucinis komitetas, kuriame dominavo kairiųjų pažiūrų asmenys, veikė savarankiškai, nepaklūsdamas Laikinajai Lietuvos Vyriausybei, atsisakydamas vykdyti jos nutarimus ir vyriausybės atstovo – Kretingos apskrities komisaro nurodymus.

Viešajai tvarkai palaikyti komitetas turėjo apie 150 milicininkų, saugojusių apskrities ir valsčių revoliucinių komitetų būstines, strateginius objektus, be savininkų likusį nekilnojamąjį turtą, patruliuavusius kaimuose, miesteliuose ir keliuose.

Sausio pabaigoje valdžią perėmė savanoriai

Teisėtą valdišką įstaigų veiklą organizuoti ir Laikinąją Vyriausybę pripažįstančių tarybų veiklai koordinuoti vyriausybė 1919 m. pradžioje paskyrė naują savo atstovą – Kretingos apskrities viršininką Vladą Pryšmantą, kilusį iš Salantų valsčiaus Žalimų kaimo.

Jam į pagalbą buvo atsiųstas karininkas Konstantinas Vilimas, paskirtas 1919 m. sausio 5 d. įkurtos Kretingos srities komendantūros apsaugos viršininku. Komendantui buvo pavesta Kretingos, Sedos ir Telšių apskrityse įvesti tvarką ir suburti karių savanorius.

Pradėjus veikti komendantūrai, mieste pasirodė kariais savanoriais tapti pasiryžę vyrai iš Laukžemės, Kartenos, Gargždų, Kretingos valsčių. Susitikę su apskrities viršininku ir karo komendantu jie gavo patikinimą, kad netrukus, kai bus paruoštos patalpos savanoriams įsikurti, jie bus pašaukti. Pasiruošus savanorių priėmimui, jų rinkimosi diena buvo paskelbta sausio 22-oji.

Tą dieną pirmąjį apskrityje sa-

Kretingos komendantūros kuopa. Nežinomas fotografas. 1919 m.

vanorių būrį surinko Laukžemės parapijos klebonas Pranciškus Čepulis. Po pamaldų ir klebonijoje surengtų pusryčių, lydimi gausaus laukžemiškių būrio ir bažnytinio orkestro, savanoriai išvyko ginti Lietuvos nuo bolševikų, o juos į Kretingą raitas ant klebono dovanoto žirgo vedė komendantūros tarnautojas, karys savanoris, buvęs carinės Rusijos kavalerijos vachmistras Mykolas Urbonavičius, kilęs iš Kulių valsčiaus.

Tarp pirmųjų Kretingos savanorių buvo Antanas Baužys iš Mažučių, Petras Grikpėdis iš Naujosios Įpilties, Juozas Martinkus ir Andrius Žiobakas iš Senosios Įpilties, Andrius Naruišis iš Žvirzdinių (Medomiškių), Jonas Ruokis iš Benačių ir Laukžemės klebono bernas Juozas Pabrėža.

Pirmieji savanoriai apsistojo pranciškonų vienuolyne, kuriame prie laukžemiškių prisijungė grupė vyrų iš Kartenos ir Kretingos valsčių. Taip buvo suformuota Kretingos komendantūros kuopa. Vakare ji buvo per-

kelta į Florijono (dab. Pabrėžos) gatvėje stovėjusius vienuolynui priklausančius namus.

Savanoriams teko patiems apsirūpinti maistu, uniformomis, ginklais ir amunicija. Jiems padėjo provizorius Vladas Grudzinskas ir komendantas K. Vilimas, asmeniškai nupirkę iš vokiečių ginklų, šaudmenų ir uniformų. Maistu karių parėmė valstiečiai. Pirmieji duonos atvežė Kretingos valsčiaus ūkininkai Juozas Jurkus ir Antanas Riauka.

Apsiginklavę savanoriai ėmėsi patruliuoti miesto gatvėse, sausio 25 d. išvaikė revoliucinių socialistų liaudininkų komitetą ir nuginklavo jo miliciją. Netrukus buvo išvaikyti ir Darbėnų, Kartenos, Salantų revoliuciniai komitetai, o visa valdžia apskrityje perduota teisėtam viršininkui Vladui Pryšmantui. Dalis buvusių milicininkų taip pat įstojo savanoriais į Lietuvos kariuomenę.

Buvo įkurta muitinė

Raudonajai armijai sausio 25

d. užėmus Telšius, Salantų apylinkėse vasario pradžioje pasirodė ir ėmėsi savivaliauti nuo bolševikų pasitraukę kariniai daliniai, suburti prolenkiškai nusiteikusių Telšių apskrities dvarininkų.

Komendanto įsakymu 30 karių savanorių ir keletas Klaipėdoje pasamdytų vokiečių kareivių su kulkosvaidžiu auštant netikėtai apsupo Salantuose apsistojuosius telšiškius, juos nuginklavo ir pristatė į komendantūrą. Į nelaisvę paimti karininkai buvo išsiųsti tardymui, o eiliniai kareiviai paleisti. Nemaža jų dalis – kumečių ir ūkininkų sūnūs, prisijungė prie Kretingos savanorių.

Dalis komendantūroje apmokytų savanorių vasario 12–13 d. išvyko į Tauragęje organizuojamą Prūsų lietuvių pulką, kiti – daugiausia darbėniškiai, atsidūrė Vilniuje.

Greta savanorių kovo 5 d. buvo mobilizuoti pirmieji šauktiniai. Į jų sąrašus pateko nemaža dalis savo noru tarnauti išėjusių jaunų vyrų. Komendantūros kuopos gretoms augant, naujokams apmokyti komendanto padėjėju kovo 15 d. buvo paskirtas karo valdininkas Mykolas Urbonavičius.

Prasidėjus mobilizacijai, srities komendantūra balandžio 6 d. buvo pertvarkyta į Kretingos apskrities komendantūrą, kurios komendantu liko kapitonas Konstantinas Vilimas. Daugėjant šauktinių, naujokų apskaitai tvarkyti ir apmokyti į komendantūrą buvo atsiųsti komendanto padėjėjas Petras Rutkauskas ir karininkas Romualdas Vaitkevičius.

Savanoriams atkūrus apskrityje tvarką, valstybė ėmėsi kontroliuoti prekybą su Klaipėdos kraštu.

(Nukelta į 5 p.)

Kretingos miesto seniūnas, savivaldos institucijų kūrėjas, savanorių rėmėjas, pirmasis šaulys, provizorius Vladas Grudzinskas. Nežinomas fotografas. XX a. 4 deš. Kretingos muziejus, P-5699.

Apskrities seimelio valdyba: dešinėje – pirmininkas Kazimieras Sidabras, kairėje – pavaduotojas, pirmasis apskrities gydytojas ir savivaldybės ligoninės vedėjas Feliksas Janušis. Nežinomas fotografas, 1919 m. Kretingos muziejus, IF-735.

Kretingos muitinės tarnautojai. Dešinėje ant kėdės sėdi Vladas Jasinskas; trečios eilės kairėje stovi Pranas Mikalauskas. Nežinomas fotografas, apie 1919–1920 m. Kretingos muziejus, IF-710.

adėjo kurtis prieš 100 metų

(Atkelta iš 4 p.)

Valstybės renkamam muito mokesčiui už importuojamas, tranzitu vežamas ir eksportuojamas prekes rinkti Kretingoje buvo įsteigta Lietuvos muitinė, o šalia Bajorų atidarytas Kretingos sienos perėjimo punktas.

Muitinėje dirbo iki 20 tarnautojų: viršininkas, vyresnysis valdininkas-prižiūrėtojas, jaunesnysis valdininkas, kasininkas, buhalteris, sandėlio vedėjas, sekretorius, keli raštvedžiai ir pasiuntiniai. Įstaigą saugojo sargas ir 2 ginkluoti milicininkai.

Tvarką prižiūrėjo milicija

Viešąją tvarką, gyventojų ir jų turto saugumą savanoriai rūpinosi iki kovo mėnesio, kol buvo suburta apskrities milicija. Jos vadu kovo 13 d. Laikinoji Vyriausybė paskyrė Joną Staigį, kurį balandžio 1 d. pakeitė Domas Grabys.

Milicijos nuovados buvo įsteigtos visuose valsčių centruose. Už viešąją tvarką Kretingos mieste ir valsčiuje buvo atsakinga I (Kretingos) viešosios milicijos nuovada, kurios būstinė įsikūrė Viešojoje aikštėje, notaro Jono Kentros name.

Milicijos vadas ir nuovados viršininkas turėjo teisę už smulkius nusižengimus bausti prasikaltusius piliečius administracine bauda. Už sunkesnius nusikaltimus sulaikytieji buvo uždaromi į viešosios milicijos nuovadoje veikusią areštinę, kurioje laukdavo teismo ir baudmės.

Apskirtyje įvykdytiems nusikaltimams nagrinėti ir nusikaltėliams bausti buvo įkurta Kretingos teisėjo nuovada su teismo kamera. Taikos teisėju dirbo iš Palangos persikėlęs Jonas Kentra, o teismo tardytoju – Steponas Vazbys.

Teismo kamera ir taikos teisėjo tarnybinis būstas buvo įkurdinti iš pranciškonų išsinuotame bažnyčios tarnautojų name, stovėjusiame dabartinio Luminor banko vietoje. Už sunkius nusikaltimus taikos teisėjo nubausti nusikaltėliai būdavo kalinami Kretingoje, o ypač pavojingi nusikaltėliai siunčiami į Šiaulių ir Kauno kalėjimus.

Balandžio 2 d. veiklą atnaujino Kretingos vartotojų bendrovė, kurią prieš 10 metų įkūrė Budrių bažnyčios kunigas Felicijonas Lelis su bendraminčiais. Iš žydo Zalmano Tubianskio nusipirkta name, stovėjusiame gatvėje tarp Turgaus aikštės ir pranciškonų bažnyčios, bendrovė atidarė parduotuvę ir sandėlį. Šioje parduotuvėje buvo galima pigiau nei privačiose įsigyti įvairių reikalingiausių prekių.

Kęstučio gatvėje verslininkai Jonas Eitavičius, Vilis Otas Inzelis ir provizorius Vladas Gru-

Teisininkas, pirmasis Kretingos apskrities taikos teisėjas Jonas Kentra (vėliau – Kretingos apskrities notaras). Nežinomas fotografas. XX a. 2 deš. Kretingos muziejus, GEK20340/2.

dzinskas įkūrė pirmąją tarpukario Kretingos pramonės įmonę.

Už žvyrduobės stovėjusiame mūriniame name jie įrengė garinį malūną, lentpjūvę ir elektros stotį. Elektrinei panaudojo Vilio Oto Indzelio iš besitraukiančios vokiečių valdžios įsigytą dyzelinio variklio varomą elektros generatorių, nuo 1917 m. elektrą miestui gaminusį vandens malūne Birutės gatvėje. Nuo naujosios elektrinės iki miesto centro verslininkai nutiesė papildomą orinę elektros liniją.

Savivaldai vadovavo grafas

Išvaikius revoliucinius komitetus, apskrityje pradėta kurti teisėtas savivaldos institucijas – valsčių tarybas ir jų pildomuosius komitetus (taip tuo metu buvo vadinamos valdybos).

Pirmuoju Kretingos valsčiaus tarybos pirmininku buvo išrinktas grafas Aleksandras Tiškevičius. Jis ne tik pats dalyvavo savivaldoje, bet ir žodžiu bei raštu ragino visus kretingiškius būti pilietiškais, aktyviai prisidėti prie savivaldos kūrimo. Valsčiaus taryba posėdžiavo Valsčiaus (dab. V. Nagevičiaus) gatvėje stovėjusiame name, kuriame buvo viršaičio ir pildomojo komiteto būstinė.

Pavasariį pradėta ruošti aukščiausios savivaldos institucijos – apskrities seimelio rinkimams, kurie įvyko gegužės mėnesį. Seimelis išsirinko vykdomosios valdžios atstovus – seimelio valdybą ir savikontrolės instituciją – kontrolės komisiją. Pirmuoju seimelio valdybos pirmininku tapo ūkininkas Kazimieras Sidabras iš Platelių valsčiaus Stirbaičių kaimo, o pavaduotoju – kretingiškis gydytojas Feliksas Janušis. Seimelis ir valdyba posėdžiavo apskrities notaro Jono Kentros name išsinuotose

patalpose.

Aukščiausiu centrinės valdžios atstovu apskrityje liko vidaus reikalų ministro skiriamas Kretingos apskrities viršininkas. Jis turėjo teisę kontroliuoti ne tik valdinių, bet ir savivaldos įstaigų veiklą, priiminėti privalomus įsakymus ir nurodymus.

Po Vlado Pryšmanto apskrities viršininku nuo birželio 2 d. dirbo Stepas Symas, o nuo liepos 15 d. – Petras Kerpė. Viršininko būstinė tuo metu veikė evangelikų liuteronų bendruomenės pastate Kęstučio gatvėje, šalia pašto įstaigos.

Savivaldybių pareiga buvo rūpintis socialiniais, sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros ir ūkiniais reikalais, priešgaisrine apsauga, kelių, gatvių ir tiltų remontu.

Atsirado ligoninė ir mokykla

Gyventojų sveikata rūpinosi prie valsčių sudarytos sanitarinės komisijos. Nutarus įsteigti apskrities ligoninę, balandžio mėnesį apskrities gydytoju ir ligoninės vedėju buvo paskirtas gydytojas Feliksas Janušis.

Jo ir apskrities viršininko V. Pryšmanto pastangomis pavaršai iš Sveikatos departamento buvo gauta piniginių pašalpų savivaldybės ligoninei įkurti. Ją nutarta įrengti buvusiam Rusijos pasienio sargybos brigados ligoninės pastate, kuriame karo metais veikė vokiečių karo ligoninė. Atidarytoje savivaldybės ligoninėje buvo 10 lovų.

Vasarą apskrityje įsisiautėjo šiltinės epidemija, kasdien nusiņėdavusi nemažai aukų. Lankydamas ligonius, šia liga užsikrėtė ir gydytojas Feliksas Janušis, miręs kitų metų pradžioje.

Švietimo reikalais rūpintis buvo pavesta apskrities valdybos Švietimo-kultūros komisijai. Ji steigė pradines mokyklas, kontroliavo švietimo reikalams skirtas lėšas, samdė mokytojus. Pedagoginę ir administracinę pradinį mokyklų priežiūrą vykdė Švietimo ministerija. Kretingoje, Vilniaus gatvėje priešais bažnyčią stovėjusiame mediniame name veikė vienintelė mieste savivaldybės išlaikoma pradinė mokykla, kurios vedėja dirbo Elena Saulevičiūtė.

Miesto bendruomenė siekė atidaryti Kretingoje gimnaziją, kurioje kretingiškių vaikai galėtų gauti vidurinį išsilavinimą.

Tam buvo įkurtas Kretingos gimnazijos komitetas, į kurį išrinkti Sofija Janušienė, Ona Grudzinskienė, kunigas Petras Ruškys, mokytojai Elena Saule-

Lietuvos bitininkų draugijos „Bitė“ valdyba su pirmininku t. Jeronimu Pečkaičiu OFM prie draugijos bityno pranciškonų vienuolyno sode. Nežinomas fotografas, 1919 m. Kretingos muziejus, GEK-26376.

vičiūtė, Sofija Tutlaitė ir Bronius Valiušaitis. Komiteto atstovai lankėsi Kaune ir prašė Vyriausybės atidaryti gimnaziją. Tačiau po užtrukusių derybų Švietimo ministerija leido nuo 1920 m. pradžios atidaryti apskrities valdybos išlaikomą progimnaziją – keturių gimnazijos klasių vidurinę mokyklą.

Kretinga tapo apskrities centru

Apskrities miestuose ir miesteliuose gyveno gausios žydų bendruomenės, kurioms buvo suteikta plati kultūrinė tautinė autonomija.

Vietiniais autonomijos atsto-

vais tapo Kretingos, Salantų ir Darbėnų kahalų komitetai, kuriuos sudarė 15–16 renkamų narių. Kretingos miesto žydų komiteto nariais gegužės 4 d. buvo išrinkti Mendelis Litvinas, Izraelis Faivušovičius, Jakovas Rabinovičius, Chonė Mejeris Švarcas, Elisas Kolumbus, Dovydas Karlinskis, Jovelis Litvinas, Mauša Davidas, Leizeris Buršteinas, Enikas Šeras, Aro-nas Furmanas, Saulius Izraelovičius, Natanas Josefas ir Šmaja Burškinas.

Laikinajai Vyriausybei priėmus įstatymą dėl apskričių sienų ir jų centrų, 1919 m. liepos 1 d.

(Nukelta į 6 p.)

Lietuvos kariuomenės 4-ojo pėstininkų pulko savanoriai: dešinėje sėdi kretingiškis Steponas Vinkus, žuvis 1919-11-22. Nežinomas fotografas, 1919 m. Ruseckas, Petras. Savanorių žygiai. Vilnius, 1991, t. 1 (ilustr. lapas).

ANT AKMENOS KRANTŲ

Lietuvos valdžia Kretingoje pradėjo kurtis prieš 100 metų

(Atkelta iš 5 p.)

Kretinga buvo patvirtinta apskrities ir valsčiaus administracinio centru.

Patikslinus apskrities ribas, naujo teritorinio-administracinio vieneto branduoliu tapo vokiečių 1915 m. sudaryta Kretingos apskritis su Kretingos, Darbėnų, Kartenos, Grūšlaukės, Laukžemės, Lenkimų ir Salantų valsčiais, prie kurių buvo prijungti Sedos apskrities Skuodo, Mosėdžio ir Platelių valsčiai, Vėžaičių apskrities Kulių, Endriejavo, Gargždų ir Veiviržėnų valsčiai bei Kuršo srities Palangos valsčius.

Tiesa, Palangos valsčius apskrities dalimi tapo tik po pusantrų metų, latviams sutikus jį grąžinti Lietuvai.

Pradėjusi kurti naują Lietuvos pašto ir telegrafo ryšių tinklą, Laikinoji Vyriausybė metų viduryje apskrities centre Kretingoje atidarė pašto skyrių. Jame buvo priimama paprasta ir apdrausta korespondencija, prenumeruojami Lietuvoje ir užsienyje leidžiami laikraščiai ir žurnalai.

Pašto skyriui priklausė valsčių centruose įsteigtos pašto agentūros. Prie pašto skyriaus veikė telegrafas, leidęs kretingiškiams palaikyti

Kretinga. — Šventė pirmojo bataliono, antro pulko, Kretingoje gruodžio mėn. 21 d. 1919 m.

2-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono iškilminga rikiuotė Kretingoje išvijus bermontininkus. 1919 m. gruodžio 22 d. Kretingos muziejus, IF-58.

ryšį su visu pasauliu. Pašto skyriuje dirbo viršininkas, keli valdininkai, laiškanešiai, sargas-vežėjas ir telegrafo prižiūrėtojas.

Miesto valdymą buvo perėmę bermontininkai

1919-iesiems perkopus į antrąją metų pusę, įvykis ginė įvykį.

Liepos 4 d. į kariuomenę buvo mobilizuoti apskrityje gyvenę karininkai, tarp kurių pateko ir į Kretingą iš Rusijos sugrįžęs kavalerijos karininkas grafas Kazimieras Tiškevičius. Jis buvo paskirtas Pirmojo lietuvių raitelių pulko kulkosvaidžių eskadrono vadu ir išsiųstas į frontą kovai su raudonarmiečiais.

Vis plačiau savo veiklą plėtojo tėvo Pranciškaus Bizausko vadovaujami broliai pranciškoniai, steigę kitose Lietuvos vietovėse naujas tretininkų (pasauliečių pranciškonų) kongregacijas. Pranciškonų šeimą liepos 10 d. papildė Kretingos mergaičių tretininkų draugija, kurią įkūrė pranciškonų vienuoliją steigusios Kotryna Kupšytė, Barbora Juraitė ir Jeronima Mažunaitė.

Pranciškonas t. Jeronimas Pečkaitis su bendraminčiais Kretingą pavertė Lietuvos bitininkų draugijos „Bitė“ centru, o vienuolyno sode įrengė centrinį pavyzdinį draugijos bityną.

Pranciškonams išplėtojus veiklą toli už parapijos ribų, Žemaičių kapitula Kretingos parapiją 1919-aisiais atskyrė nuo vienuolyno, o klebonu paskyrė diecezinį kunigą Povilą Svilą.

Kretingos apskrities pašonėje – Palangoje ir Latvijoje – nuo liepos mėnesio ėmė telktis bermontininkai – jungtinė rusų ir vokiečių kariuomenė, vadovaujama Rusijos karininko Pavelo Bermonto-Avalovo, ketinusi užkariauti Baltijos šalis. Spalio 9 d. prasidėjus karui tarp bermontininkų ir Lietuvos kariuomenių, 20 komendantūros kuopos karių su karininku Romualdu Vaitkevičiumi išvyko į Telšius, kur buvo priskirti prie 4-ojo

pėstininkų pulko ir išsiųsti į frontą.

Tuo tarpu naujuoju komendantu paskirtas leitenantas Statkevičius komendantūrą perkėlė į Kartoną, o Kretingoje paliko 15 karių įgulą. Juos netrukus nuginklavo miestą užėmę bermontininkai, atvykę iš Palangos. Bermontininkai nesiskaitė su vietos gyventojais, vertė atlikti įvairias prievoles, reikalavo atiduoti grūdus, maisto produktus. Už reikalavimų nevykdymą griežtai bausdavo.

Bermontininkus išvijo tik gruodį

Partizaninei kovai apskrityje ėmė burtis šauliai, į kurių eiles pirmasis įstojo provizorius Vladas Grudzinskas. Jais rūpintis Lietuvos šaulių sąjungos vadovybė pavedė gydytojui Feliksui Janušui.

Šauliams buvo nurodyta ardyti Bajorų–Priekulės (Latvija) geležinkelį bei Kretingos–Telšių plentą ir tiltus, rinkti duomenis apie bermontininkų judėjimą, užpuldinėti pavienius jų būrius.

Iš karo su bermontininkais sugrįžo ne visi Kretingos krašto savanoriai. Lapkričio 22 d. žuvo 25-erių Domininkas Domarkas iš Rubulių, o ties Daurmantais–Jurgaičiais – 17-metis kretingiškis Steponas Vinkus, po mirties apdovanotas 1-ojo laipsnio Vyčio kryžiumi.

Gruodžio mėnesį į Kretingos apskritį įžengė Latvijos kariuomenė, vijusi iš savo šalies bermontininkus. Jai į pagalbą nuo Mažeikių atskubėjo lietuvių 2-asis pėstininkų pulkas. Spaudžiami latvių ir lietuvių, bermontininkai traukėsi link Klaipėdos krašto sienos. Pakeliui jie plėšikavo, rekvizudami grūdus, pašarą, maisto

produktus.

Bandydami pasipriešinti plėšikams, gruodžio 12 d. Aukšūdžio kaimo valstiečiai Juozas Vaičekauskas (Vaičikauskas), Jonas Ročkus ir Stanislovas Vainora apšaudė kaime plėšikavusius bermontininkus. Tačiau atvykus pastiprinimui, pasipriešinusieji buvo priversti slėptis, o kareiviai nutarė aukšūdiškius griežtai nubausti – sudeginti kaimą.

Iškvieštam Darbėnų klebonui Kazimierui Nekrošiui pasisekė įtikinti kareivius atsisakyti savo kėslių. Bermontininkams pavyko atpažinti vieną iš juos apšaudžiusių valstiečių – Juozą Vaičekauską, kurį jie sušaudė prie geležinkelio pylimo. Našle liko žmona Ona Macevičiūtė-Vaičekauskienė, o našlaičiais – sūnus Steponas ir duktė Ona.

Žuvusįjį artimieji palaidojo gruodžio 14 d. Darbėnų kapinėse, o apie mirties priežastį klebonas mirties metrikų knygoje įrašė: „Nušautas vokiečių kareivijos nutarimu be teismo už pasipriešinimą neperduoti grūdų“.

Iš Kretingos apskrities stumiami bermontininkai gruodžio 12 d. vakare galutinai paliko Kretingą ir pasitraukė į Bajorus, buvusius jau Antantės šalių kontroliuojamame Klaipėdos krašte.

Gruodžio 16 d. į miestą įžengė 2-ojo pėstininkų pulko 1-asis batalionas, kuris ėmėsi saugoti Lietuvos ir Klaipėdos krašto valstybinę sieną. Pulko štabas su pulkininku Vincu Grigaliūnu-Glovackiu įsikūrė pranciškonų vienuolyne, kuriame gruodžio 19 d. trumpam taip pat apsistojo bermontininkų pasitraukimą stebėjusi Antantės šalių delegacija. Pergalei prieš bermontininkus pažymėti 2-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono kariai Turgaus aikštėje gruodžio 21 d. surengė karinį paradą.

Bermontininkus vijusi Latvijos kariuomenė iš apskrities nepasitraukė. Motyvuodama tuo, kad Palanga priklausė Kuršo gubernijai, Latvijos vyriausybė įsakė kariams užimti Palangos valsčių ir steigti valdžios struktūras. Latvių kariai nuplėšė Palangoje lietuviškas trispalves, vietoje kurių iškėlė savo vėliavas.

Tokiu būdu mūsų rajono Vydmantų, Vilimiškės, Žibininkų, Užpelkių, Joskaudų, Želvių kaimų gyventojams teko dar pusantrų metų laukti, kol taps pilnateisiais atkurtos Lietuvos valstybės piliečiais.

Julius KANARSKAS
Istorikas, Kretingos muziejus

Juozas Vaičekauskas (Vaičikauskas) su žmona Ona ir dukra Ona iš Aukšūdžio kaimo. Plėšikaujančių bermontininkų sušaudytas 1919-12-12 už pasipriešinimą. Nežinomas fotografas, apie 1916–1919 m. Kretingos muziejus, IF-382.